

Az Alföld nyelvi földolgozása.

Az Alföldi Tudományos Intézet munkakörébe tartozik az Alföld, mégpedig közelebbről Szolnok, Cegléd, Örkény, Dömsöd vonalától délre a Duna—Tisza köze és a Tisza—Maros—Alduna közti vidék, a Tisza bal partján Szentes alatt és fölött egy kis sáv, Csanád és Arad megye nyelvének tudományos földolgozása is. Ebben a tekintetben először is e terület *népnyelvi* sajátosságainak lehetőleg teljes összegyűjtése és rendszeres nyelvészeti földolgozása a legfontosabb tennivaló.

E célkitűzésének megoldásában több-kevesebb előmunkálatra is támaszkodhatik az Alföldi Tudományos Intézet, a tervszerű, rendszeres, az újabb szellemű népnyelvkutatásnak megfelelő alföldi népnyelvkutató munkálatoknak azonban valójában most kell megindulniuk. Egy ember természetesen nem végezheti el ezt a nagyterjedelmű és sokoldalú munkát, ehhez tudományosan jól fölkészült, gyakorlatilag jól kiképzett, helyesen megszervezett és tervszerűen irányított munkásgárdára, ennek sok évi alapos, lelkiismeretes munkájára van szükség. Ily népnyelvkutató *munkásgárdát* kezdett *nevelni* a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyar Nyelvtudományi Intézete. Erre a célra szolgálnak az egyéni ránevelő munkán kívül ily irányú egyetemi magyar nyelvészeti előadások, kiváltképpen a népnyelvi kutatás módszertanát tárgyaló előadások és a hangtani előadások, ezt a ránevelő munkát kiegészítik az egyetemen folyó bőséges szellemi és tárgyi néprajzi előadások. A népnyelvkutató munkára vállalkozókat nemcsak szellemi, hanem lelki kiképzésben is kell részesíteni. Meg kell ismertetni velük a nép lelkületét, hogy közel férjenek a nép lelkéhez és bizalmát megnyerjék, rá kell nevelni őket arra, milyen személyeket válasszanak ki a nép köréből a népnyelvi anyag megszerzésére.

Alföldi népnyelvkutató munkánkban a következő *módszertani szempontokat* követjük:

1. Az alföldi népnyelvkutató munkának először is a *gyűjtendő népnyelvi anyag teljességére* kell törekednie, mert csak így nyújthat hű képet az Alföld népnyelvéről. Gyűjteni akarunk tehát az Alföld mennél több helységéből megbízható *összefüggő népnyelvi szövegeket*. Hogy mily népnyelvi szövegek a legalkalmasabbak a nép nyelvnek megismerésére és nyelvészeti földolgozására, annak részletesebb fejtegetésébe most itt nem lehet bocsátkozni, erre a megfelelő részle-

tes utasításokat és az irányítást az Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében kapják meg az erre a népnyelvkutató munkára vállalkozók, akiknek a földolgozásra kijelölt helység nyelve lehetőleg anyanyelvük.

Az így gyűjtött népnyelvi összefüggő szövegekből sok *nyelvtani* és *szókészleti* anyagot is kiszedhetünk.

Ily közvetett úton szerzett, azaz összefüggő népnyelvi szövegekből kiszedett szókészleti és nyelvtani anyagon kívül közvetlenül is kell gyűjteni a népnyelv szókészletére és nyelvtanára vonatkozó anyagot. A népnyelvi anyag teljességéhez hozzátartozik az is, hogy népnyelvi vizsgálatunk egyaránt kiterjeszkedjék a népnyelv hangtani (mégpedig fonetikai és fonológiai), szótani és mondattani sajátosságaira, továbbá szókészletére. Tervezzük kisebb vidékek, egyes falvak szókészletének monografiaszerű szótári földolgozását is. Ezek alapul szolgálhatnak majd a *Horger A.*-tól fölvetett *Alföldi Magyar Tájszótár* tervének (vö. Népünk és Nyelvünk I, 44—46) megvalósításához, ez pedig a budapesti Magyarságtudományi Intézet-től tervezett *Új Magyar Tájszótár*hoz, V. ö. Az első magyar népnyelvkutató értekezés határozatai. 1942. 9. A régebbi magyar népnyelvi vizsgálatok inkább csak a népnyelv hangtani sajátosságaira és szókészletére szoktak kiterjeszkedni, ezért különös figyelmet szentelünk a népnyelv szótanának és mondattanának is. Az anyag teljességének még más követelménye is van. A népnyelvi vizsgálatnak nem szabad megelégednie annak a megállapításával, miben tér el a népnyelv hangtani, szótani, mondattani és szókészletbeli tekintetben a köznyelvtől, miként a régebbi népnyelvi tanulmányokban szokták rendszeresen csinálni, hanem azt is kell tárgyalnia, amiben megegyezik a népnyelv a köznyelvvél. Sőt nemcsak azt kell tárgyalni, mit fejlesztett a népnyelv a köznyelvtől eltérően, hanem azt is, mi nincs meg a köznyelvből a népnyelvben. A népnyelvi anyag hű leírására a részletesebb, a finomabb hangárnyalatokat jelölő szokásos finnugor fonetikai hangjelölést használjuk és ennek egyszerűsített alakját, mely az első magyar népnyelvkutató értekezéslet állapított meg 1942-ben. Mely esetben használjuk az egyiket s mely esetben a másikat, arra az egyetemi előadásokon kapják meg a népnyelvkutatók a megfelelő részletesebb tájékoztatást.

2. A mellett a kérdés mellett, mily anyagot gyűjtsünk a népnyelvből, nagyon fontos, hogy a gyűjtőt kiképezzük arra is, *hogyan* gyűjtse a nyelvészeti célokra szolgáló anyagot. Ebben a tekintetben a népnyelvi kutatásban kialakult tapasztalatokra támaszkodhatunk, mégpedig a hazai és külföldi tapasztalatokra egyaránt. Máskép alakul a gyűjtés módja nyelvészeti célokra szolgáló összefüggő népnyelvi szövegek gyűjtésénél, máskép a közvetlen úton gyűjtött hangtani, szótani, mondattani és szókészletbeli népnyelvi anyagnál. Mindezekre a gyűjtő módszerekre (aktív kérdező mód — passzív meghallgató mód; a szókészletnek szótári alapon vagy fogalomkörök, tárgykörök

alapján történő kérdezése stb.), egyik módszernek a másikkal szemben való előnyére vagy hátrányára részletes felvilágosítással szolgálnak az egyetemi magyar nyelvészeti előadások.

3. A legnehezebb munka vár a népnyelv kutatójára a népnyelv anyagának tudományos és rendszeres *nyelvtani földolgozásában*. E téren a népnyelv kutatójának alapos leíró és történeti nyelvészeti ismeretekkel kell felszerelve lennie. Földolgozhatunk egy nyelvjárást *leíró* (szinkronikus) szempontból, azaz a nyelvjárás mai állapotát, nyelvszokását írjuk le az elérhető legnagyobb teljességgel a nyelvtan szokott rendszerének kereteiben. E mellett földolgozhatjuk a nyelvjárást *nyelvtörténeti* (diachronikus) szempontból is, azaz visszavisszük a nyelvjárás mai állapotát, a mai nyelvszokást *ascendens* (regresszív) nyelvtörténeti tárgyaló módszerrel középmagyar (1350—1600), illetőleg ómagyar (950-től vagy 1000-tól—1350-ig) nyelvi előzményeire, hacsaknem újmagyar (1600— a mai napig) eredetű nyelvi kifejezésről van szó; és összefoglaló áttekintésül fordítva *descendens* (progresszív) nyelvtörténeti módszerrel kimutatjuk, hogyan fejlődött a középmagyar, illetőleg az ómagyar nyelvi előzményből a vizsgált nyelvjárás mai állapota. A descendens tárgyaló mód inkább csak a magyar történeti hangtan tárgyalásában használható, a szótanban és a mondattanban azonban kevésbé, mert az ómagyar nyelvi korszakból csak jelentéktelen nyelvi anyagunk van a szótan és a mondattan számára. Ezenkívül a descendens tárgyaló keretbe némely nyelvi jelenségek, amelyek az újmagyar nyelvi korszakban keletkeztek, nem férnének bele és ezért nem kerülhetnének tárgyalásra.

A leíró és a nyelvtörténeti módszer mellett még *összehasonlító* módszerrel is kell tárgyalni a nyelvjárásokat, azaz a vizsgált nyelvjárást össze kell vetni a szomszédos nyelvjárásokkal is, esetleg távolabbiakkal is, különösen a nyelvjárásszigeteket anyanyelvjárásukkal. Ilyfajta összehasonlító nyelvi vizsgálattal értékes adalékokat kaphatunk a vizsgált nyelvjárás mai állapotának leírásához, keletkezésének megértéséhez és megmagyarázásához.

Az összehasonlító nyelvvizsgáló módszer szorosan érintkezik az ú. n. *nyelvföldrajzi* módszerrel, ezzel a népnyelv szókészleti és nyelvtani jelenségeinek az illető nyelv egész területén való elterjedését határozzuk meg térképeken szemléltetve (nyelvatlasz). Ez a módszer alapjában véve szintén összehasonlító módszer.

Mind a négy nyelvvizsgáló módszer, a leíró, a történeti, az összehasonlító és a nyelvföldrajzi módszer alkalmazásához szükséges részletesebb elméleti és gyakorlati kiképzést az egyetemi magyar történeti hangtani, szótani és mondattani előadásokon kell megszerezniök a népnyelvkutatóknak, a szókészlet szótári földolgozásához szükségessé (a szavak pontos értelmezése, példamondatok stb.) pedig a nyelvjáráskutatás módszertanát tárgyaló egyetemi előadásokon.

Népnyelvi kutatókörzetünk nyelvi szempontból nem egységes, hanem két nyelvjárásterületre oszlik: az ú. n. alföldi ő-ző és az ú.

n. duna-tiszai *ë-ző* nyelvjárásterületre. *Horger A.* véleménye szerint (A magyar nyelvjárások. 1934. 16, 18.) az ú. n. alföldi *ö-ző* nyelvjárást beszélő lakosság valószínűen ősibb lakója népnyelvi körzetünk pestmegyei részének, az ú. n. duna-tiszai *ë-ző* nyelvjárást beszélő lakosság ősi települő helye pedig szerinte a Tiszától keletre az ú. n. Tiszántúl, s csak a török kiűzése után telepedett onnan ide és a Bácskába. Ezenkívül azonban még máshonnan is (a Felvidékről stb.) telepedett *ë-ző* nyelvjárást beszélő lakosság a Duna—Tisza közötti területre. Ez a két nyelvjárásterület földrajzilag nincsen elhatárolva egymástól, az Alföld északi, pestmegyei részén ugyanis a török kiűzése után történt települések következtében az ú. n. duna-tiszai *ë-ző* nyelvjárást beszélő helységek keveredve fordulnak elő az ú. n. alföldi *ö-ző* nyelvjárást beszélő helységekkel. Körzetünk népnyelvkutatóira vár annak részletes megállapítása, hogy azok közül a helységek közül, amelyek Pest megyének Szolnok, Cegléd, Örkény, Dömsöd vonatától délre eső részén terülnek el, melyekben beszélük az ú. n. alföldi *ö-ző* nyelvjárást és melyekben az ú. n. duna-tiszai *ë-zőt*. Előfordul az is, hogy ugyanazon az egy helyen is beszélük az említett kétféle nyelvjárást. Így pl. Csongrádon a lakosság kis része: a belvárosi őslakosság az *ö-ző* nyelvjárást beszéli, a többi, továbbá a külvárosi és a tanyai lakosság pedig az *ë-zőt*. Ennek oka a települési viszonyokban rejlik. Némely helyeken az *ö-ző* nyelvjárást a református vallású lakosság beszéli, a katolikus vallású pedig az *ë-zőt*. Ennek az állapotnak pontosabb megállapítása még részletesebb vizsgálatra szorul. A lakosság nyelvjárásának és vallásának ez az összefüggése szintén települési viszonyokon alapszik. Így pl. Kiskunhalasra a református vallású lakosság Baranyából és Somogyból telepedett 1700 körül (és az Alsó-Tisza vidékéről) s az *ö-ző* nyelvjárást beszéli, katolikus vallású lakosságának zöme pedig a palóc Jászkisérrel és vidékéről telepedett oda a 18. század folyamán, s nyelve sokban egyezik a palóc nyelvjárással. Vö. *Korda I.*: A kiskunhalasi nyelvjárás. Magyar Nyelvőr 12:25 *Danczi V.*: Magyar Nyelv 36:37, *Balassa J.*: A magyar nyelvjárások. 1891. 15, 46. *Horger A.*: A magyar nyelvjárások. 1934. 16, 20. Szentesre a katolikusok a Felvidékről, a Mátra aljáról telepedtek, s nyelvjárásuk legnagyobbbrészt *é-ző*, a reformátusoké pedig *í-ző*. Vö. *Négyesy L.*: Hangtani adatok a szentesi nyelvjárásokból. Tanulmányok az egyetemi magyar nyelvtani társaság köréből. 1881. I. köt. 3. füz. 229—233. *Molecz B.*: Magyar Nyelvőr 30:584 *Balassa J.*: A magyar nyelvjárások 64. *Bárdos R.*: Nép és Nyelv 3:190.

Népnyelvi kutató körzetünk nyelvi egységét megbontják még a különféle vidékekről származó különböző nyelvjárású települések is: az ú. n. *nyelvjárásszigetek*. Így a palóc nyelvjárásszigetek, ezek az utóbbi 200—250 év folyamán történt településekből keletkeztek. Ilyen Pest megyében: Kiskunhalas katolikus lakossága, a Tisza jobb partján Alpár, Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa; Csongrád megyében Kiskundorozsma és még több katolikus lakosságú falu, ezek még meg-

állapításra szorulnak; továbbá Bács megyében a Tisza jobb partján Zenta és vidéke, Ada, Mohol, Péterréve, Óbecse, Bácsszenttamás, stb., Arad megyében Magyarpécska, Csanád megyében Csanádapátfalva stb. Ezeken kívül vannak még körzetünkben a Dunántúlról, különösen Somogyból és Baranyából történt településekből származó nyelvjárásszigetek is. Ilyen Pest megyében: Kiskunhalas református lakossága, a Duna bal partján Sükösd; Bács megyében a Duna bal partján Bátmonostor, Baracska. Ezeken kívül még vannak dunántúli települések a Felsőbácskában nyelvjárásuk vallomása szerint. Nyelvjárásszigeteket alkotnak a Bukovinából legújabbán a Bácskába telepített székelyek lakóhelyei is. A 19. század nyolevanas éveiben is telepítettek vissza székelyeket Bukovinából körzetünkbe: az Alduna mellékére és Arad megyébe.

Általában véve az említetteken kívül még sok nyelvjárássziget van népnyelvi kutató körzetünkben, de ezek pontosabb megállapításra várnak. A nyelvjárásszigetek nyelvének vizsgálata különösen hálas munkaterületül kínálkozik a népnyelvkutatóknak. Ily nyelvjárásszigetek nyelve keveredni szokott a szomszédos helységek nyelvjárásával vagy az ugyanazon helybelivel, ebből a nyelvkeveredésből általános nyelvészeti tanulságok is levonhatók. A települések nyelvének vizsgálata és a településtörténet kölcsönösen jó szolgálatot tehet egymásnak.

A népnyelvkutató körzetünkben beszélt nyelvjárások hangtani sajátságainak vizsgálatában nemcsak érzékszerveinkre, a látásra, a hallásra, a tapintásra, a mozgásérzetekre támaszkodunk majd, hanem a megfelelő fonetikai műszerekre is. A népnyelvi anyagot nemcsak fonetikus írásban rögzítjük meg, hanem grammofon lemezekre és hengerekre is fölveszünk sokat, ezeket a későbbi tudományos kutatás számára külön gyűjteményben helyezzük el. A gyűjtött kézíratos népnyelvi anyagot szintén külön gyűjteményben őrizzük rendszeresen leltározva, úgyhogy a kutatók ezt a népnyelvi anyagot is bármikor fölhasználhatják nyelvészeti vizsgálódásokra.

Dr. Klemm Antal
egyet. ny. r. tanár (Szeged).